

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Серія «Ім'я на обкладинці»

Випуск XIII

ОЛЕКСАНДР ГАВРОШ

НЕСКОРЕНА КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Серію «Ім'я на обкладинці» засновано 2016 року.

Відомий журналіст, письменник, драматург

Олександр Гаврош розповідає про свої знахідки, пов'язані з Карпатською Україною, що стала центром українського політичного життя у 1938–1939 роках. Автор роками збирав ці матеріали, публікуючи їх у пресі, поки нарешті наважився на окреме видання.

Окрім журналістських розвідок, книжка містить і п'єсу автора «Останнє танго у Хусті», прем'єра якої з успіхом відбулася 14 березня 2019 року в рамках святкування 80-річчя Карпатської України. Це перший драматичний твір про ті героїчні й трагічні події на українській професійній сцені.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця*

Навчальна книга — Богдан,
просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002,
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

15 МИТТЄВОСТЕЙ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Переднє слово

Минуло 80 років з часу героїчних і трагічних подій, коли у 1938-1939 роках на Закарпатті постала автономна, а згодом і незалежна Карпатська Україна. Для закарпатських українців це мало вирішальне значення в їхній майбутній долі, яка від цього часу вже була запрограмована і на весь світ заявлена, — на возз'єднання з рештою України.

На жаль, угорська окупація та радянський тоталітаризм робили все для того, щоб пам'ять про Карпатську Україну була викорінена чи спотворена. Тому багато історичних фактів, документів, свідчень для нас досі є невідомими. По крупинках щороку нам стає дедалі більше відомо про цю визначну подію у житті української нації. Однак до повного прояснення загальної картини ще далеко. До того ж нам бракує

ЯКУ ВЕЛИКО-ВЕРБАШИН, ЩО ВСТАНОВИЛИ ОСТАТОЧНІ ГРАНИЦІ ДНІ З Листопада 1936 Р. У ВІДНІ, НАЗВАЛИ ЇХ ПРИРОДНО

МЕРТАННОС, В. ИНО, МЕТАНАЛ-МУ, ХИЛПОНУ, 3. ГАРСОН, ЗАКЛЮДИ, ДР. ВАС. БРАТТЕ, 1. СЕСТРА.

ВЕРТАЮСЬ В ЦЮ ВЕРШОВИНУ. ХІЛІНУ І ГАРЧИН ЗАКЛИКАЮ ДО НАС, БРАТІВ І СЕСТЕР.
ВІДПОВІДАЮ СЬОГОДНІШНЬО НАШОМ ГОРОДУ УТОРОДУ Я МУКАЧЕВА ВІД КАРПАТ

ВІДРАЖЕННЯ СЛОВНИКОВИХ НАШОХ ГОРОДІВ УКОРОЛУ І МОУКАЧЕВА НА КАРПАТСЬКОМУ УКРАЇНІ, НЕ ЗНАЧЕННЯ НАШОХ БАТЬКОВИЩІВ. АЛЕ В ЦЬОМУ ВАЖКО ХВИЛИТИ ПАМ'ЯТАТИ ТЕ, ЩО КОШТОМ ТІХ НАШОХ РАЙН ЗЛОБИТО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНУ САМОСТІЙНІСТЬ. ЦЬЯ ВАЖКА УДАРА, ЩО СТРИВІ НАС, НЕ ЗАХИТАЄ НАШОХ ВОДІ СЛОВИНИТИ ТЕ ВЕЛИКІ ЗАВАННЯ. ВОЄ ОБЕ ПОСТАВЛЯЄ ПЕРЕД НАМИ ІСТОРІЯ.

СТРОИЛИ НОВОГО СТАМУ РИЕН, СТОЛІЩО НАВОН КРАЇН ПЕРЕНОСИМО З ЗАВАННОГО УЖГОРОДЗ ДО ХУСТУ,
ДО ТОГО МІСТА, В ЯКОМУ 21 СІЧНЯ 1916 РОКУ ПРОГОЛОШЕНО ПЕРШЕ БАЖАННЯ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ.

МИ РЕШИЛИ ВЗЯТЬСЯ ЗА ИСТОРИЧЕСКИЙ ТРУД БУДОВНИ НАШЕГО ОБЩЕСТВА, ОДНАК ВО САМОСТІЙНОСТІ ПЕДІ-
СЕНОІ КРАСНОІ.

МНЕ ВАМН ХОДЯТ АГЕНТИ ЧУЖДЕ ИНТЕРЕСИ, ШО ЗАСТРАШУЮТ, ВАС, ШО МН НА НАШН ОБКРОМНН ЗЕМЛ
НЕ ЗМОЖЕМО ЖИТИ, БО НЕ БУДЕ З ЧОГО ЖИТИ Я НА ЧМ ПРАЦОВАТИ ТА ТАКЕ ТИРЕНТИ МОЖЕ ЛИШЕ ВАШ БОРОГ,
ШО ХОГН БН ПЛЧОНИМН ЦЕЛО НАШУ ЗЕМЛЮ ПАНОВАНИЮ ТИХ ФАЛШОВИХ "ДІЯТЕЛІВ", ШО СВОБОДН ЗАБРА-
НИ НАШН ПРАДІННІ МІСТА. ХОМ БН ЦІ МІСТА НЕПОЛІТИЧНІ, НІ НЕ ПРАЦУЮТЬ НІ НИКОГ ЧОМУСЬ.

ВЫ ПОКОНЕТЕ СЕЗ ЗНАТЬ, ШО НАШЕ БОРОЩЕ КОТЛЫН ЗАБРАТН ВСЕ СКАЖЕН НАШОЕ СЕЖАЛ, ШО ЗАБЕЗПЕЧАТЬ НАМ КРАШЕ ЖИТЬ.

ДО РОЗКРИДКИ НАШОГО КРАДНОГО МАЄМО ЗАБЕЗПЕЧЕНІ УСЛОВ'Я, ЩОБ КАПИТАЛ І ПРАЦІВНИ СІЛИ, ЩО ДОПОМО-
ЖУТЬ ВАШИН ВЛАД ПОВЕСТИ ВАС ДО КРАШОГО БУДУЩОСТІ.

НАША САМОСТІЙНА ДЕРЖАВА ДАЄ НАМ НЕ ТІЛЬКИ КУЛЬТУРНУ І ПОЛІТИЧНУ СВОБОДУ, АЛЕ І ЗАБЕЗПЕЧУЄ ТАКОЖ ДЛЯ ВСІХ НАС ХЛІБ І ПРАЦЮ. НІКЕ ЦЬОГО РОКУ ПРИСТУПИМО ДО БУДУВАННЯ НОВИХ ДОРІГ І ЗАЛІЗНИЦЬ. ЗАКЛАДАЄМО НАС РІСХ, СМЕЛИМИ БРАТІВ І СЕСТЕР. ЩОБ ВІН І В ПОЧАТКАХ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ ПОКАЗАВ СЕБЕ ПІСНИМ СВОБОДОМ І ПОКАЗАЛИ БІЛИ І РОЗКЛАДАЛИ НАШІ ДЕРЖАВНІ.

ХАЙ ПРОПАДАТЬ ВСЕМ РЕЛИГИИ, КЛИНОМ И КЛЕСНО СПОРИ, ЧТО К ДО СЪЮЗНЫ ВНЕШНЕУМ НАК МАЛИ
ВОРОГ НАШЕГО НАРОДУ.

Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою швидкого розвитку нашої держави.

ИСТОРИЯ ПРЯМАЯ ПРАВДУ ТЕМ, ШО ВИНЮТЬ ЗА НЕЗ ДОСТОВІРІ. ТОМУ ПОСТУПИМО Я НИ ЗА СВОЮ ПРАВДУ.
ДЛЯ ВСЕХ НАШИХ ДАВНІХ ДІВ, ЯКИМИ НЕПРИЙМАЄМО У ВІСНОВАНІ НАШИХ ОСОБИВІВ. ОЧЕНЬКО ТИЗДОГО МО-
КАРНАТІСЬ УКРАЇНІ І СЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Боже нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!

Yaroslavl, 1 XI 1988.

Д-р Августин Волошин в. р.

Operating - salaries.

Маніфест уряду

не тільки першоджерел, а й документальних та художніх творів, фільмів, програм про незалежну українську державу за Карпатами.

Ця книжка складається з публікацій у пресі, в яких автор акцентує увагу на маловідомих фактах, що стосуються людей і подій того часу. Вони дають змогу опукліше побачити певні ситуації та процеси в Карпатській Україні. У нашому виданні надрукована і перша п'єса про карпатських січовиків «Останнє танго в Хусті», прем'єра якої з успіхом відбулася в Закарпатському обласному театрі драми і комедії 14 березня 2019 року.

НЕВИКОНАНІ ОБІЦЯНКИ ПРЕЗИДЕНТА МАГЯРИКА. ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКА ДРАМА 1939 РОКУ

Українцям з чехами довелося жити у двох державах — Австро-Угорській імперії та Чехословацькій Республіці (1918-1939). Інтереси українців та чехів під габсбурзьким пануванням в основному збігалися. Обидва народи вели національно-визвольну боротьбу, що зумовлювало контакти між провідниками інтелігенції.

Ситуація змінилася, коли до новоствореної Чехословацької держави була долучена українська етнічна територія під назвою «Підкарпатська Русь». Інтереси панівної державної нації — чехів почали дедалі більше суперечити цілям словаків та українців, які прагнули самодостатнього розвитку. Врешті-решт під впливом зовнішніх чинників це призвело до розпа-

ду Чехословаччини, що обернулося трагедією для всіх трьох народів.

Обнадійливий початок

Коли стало зрозуміло, що Австро-Угорщина розпадається, народи імперії взялись облаштовувати свою долю на переговорах із переможцями Першої світової війни. Найактивнішими у цьому процесі були чехи, чиї провідники — Томаш Масарик та Едвард Бенеш (майбутній міністр закордонних справ ЧСР) показали себе блискучими дипломатами. Антанта велику увагу приділяла майбутньому устрою повоєнної Європи, тож пріоритет надавала такому планові, який забезпечив би стабільність та незворотність облаштування європейського дому. (Франція остерігалася, що Австро-Угорщина знову утворить спілку з Німеччиною і запрагне реваншу. Тому вирішили роздробити Габсбурзьку імперію на національні кавалки).

Напочатку Т. Масарик стояв за створення чехословацької держави тільки

з чехів та словаків. Чеські політики сподівалися, що російська царська армія перейде Карпати і займе Закарпаття, таким чином ЧСР матиме спільні кордони з Росією. Але ситуація склалася по-іншому, і проблема Закарпаття вигулькнула знову. За таких обставин Масарик вирішив за краще приєднати край до Чехословаччини. За його планом Закарпаття мало відіграти неабияку геополітичну роль у міжвоєнній Центральній Європі.

Річ у тому, що Угорщина у результаті програшу в Першій світовій війні втратила більшу частину своєї території, яка відійшла до Чехословаччини, Румунії та Югославії. Побоюючись угорського реваншизму, ці три країни уклали між собою оборонний союз, так звану Малу Антанту. Але виникла серйозна проблема — Чехословаччина не межувала з Румунією та Югославією, що значно затруднювало взаємодопомогу при можливих конфліктних ситуаціях.

Вихід було знайдено: Закарпаття, котре прагнуло будь-що відірватися від Угорщини, прилучається до Чехословаччини, і Мала Антанта забезпечена спільними кордонами. Але, щоби цей план реалізувати, треба було ще заручитися підтримкою закарпатців. А це зробити виявилось не легко, адже, за свідченням Августина Волошина, місцеве населення мало що тоді знало про чехів.

Що більше, Національні ради закарпатських українців у 1918 році в Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясінях, а також Всенародні збори в Хусті 21 січня 1919 року висловилися за приєднання краю до України, яка була найближча релігійно, мовно та культурно.

Натомість Томаш Масарик, який перебував у США, нав'язував активні контакти з емігрантами із Закарпаття, яких там було кілька сотень тисяч. Для переговорів була створена Американська Народна Рада русинів, яку очолив д-р Григорій

Жаткович. Основною її метою було за всяку ціну відірвати край від Угорщини. Майбутню долю Угорської Русі можна було вирішувати, за словами Г. Жатковича, лише у двох напрямках — приєднання до української чи чехословацької федерації.

Основними вимогами при приєднанні до Чехословаччини були дві — автономія краю та об'єднання в один територіальний округ усіх закарпатських українців. На обидва запити Т. Масарик відповів позитивно : «Якщо русини рішають приєднатися до ЧСР, вони будуть творити автономний штат. Границі будуть так встановлені, що русини будуть вдоволені».

На жаль, недосвідченість Г. Жатковича як політика призвела до того, що договір про умови приєднання Закарпаття до Чехословаччини не було укладено письмово. Цей діяч мав необмежене довір'я до Т. Масарика та Е. Бенеша й вірив їм

на слово. Але згодом мусив визнати, що «чехи нас обманули».

Міжвоєнні протиріччя

Від моменту об'єднання в одній державі інтереси українців та чехів почали розходитися. Конституція ЧСР у 1920 році була ухвалена без участі закарпатців. Це дало урядовцям змогу самовільно змінити в ній постанови Сен-Жерменського договору про автономію краю, що обмежувало компетенцію крайового губернатора і законодавчу владу Сойму.

Більше того, розпорядженням уряду від 2 квітня 1920 року виконавчу владу на Закарпатті передано віце-губернаторові, на посаду якого призначали чехів. Постать губернатора в Підкарпатській Русі стала чисто символічною. Про щедро обіцяну автономію довелося забути. На знак протесту Григорій Жаткович у 1921 році пішов у відставку з посади губернатора.

Чеська влада мотивувала свої дії тим, що «русини не є зрілими до автономії». На що американські закарпатці, які були головною рушійною силою приєднання краю до Праги, влучно відповіли: «Якщо русини були зрілими для приєднання до ЧСР, то вони досить зрілі і для автономії».

Не виконав Т. Масарик і другу свою обіцянку — об'єднати до купи усю етнографічну територію закарпатських русинів. Попри те, що цього прагнула й Паризька мирна конференція. Але чеська делегація робила усе можливе, щоби кордони між Закарпаттям та Словаччиною були визначені по річці Уж. Таким чином Пряшівщину, яку населяли русини-українці, відривали від Підкарпатської Русі. Для цього Е. Бенеш не гребував ніякими засобами: чи то свідомий обман закарпатської делегації, чи сфальшовані етнічні карти, які подавали на розгляд Мирної конференції.

Більше того, він усіма силами прагнув, щоб рішення про кордон між Словаччиною і Закарпаттям ухвалили саме в Парижі, хоча це було внутрішньою справою ЧСР. Таким чином можна було звалити всю вину на міжнародних експертів і виправдатися перед Г. Жатковичем за недотримання обіцянки. Коли в цілковитій таємності та в повному невіданні закарпатців справу було полагоджено без них, Е. Бенеш повідомив Г. Жатковичу, що Мирна конференція має намір встановити словацько-український кордон по річці Уж.

Григорій Жаткович негайно виїхав до Парижа, де висловив протести чехам, бо головною умовою злуки з ЧСР було те, що «русини не будуть розділені на дві або більше частин». Едвард Бенеш пообіцяв, що цей кордон буде тимчасовим. Тепер цей «тимчасовий» кордон уже став державним між Києвом та Братиславою. Очевидно, чеські політики передчували, що рано чи пізно Закарпаття возз'єднаєть-

ся з рештою українських земель, а тому скористалися моментом, щоби збільшити свою територію за наш рахунок.

Ще цинічніше відірвали від Закарпаття 2 тисячі квадратних кілометрів разом з містом Сиготом на Мараморощині та приєднали їх до Румунії. Орган чехословацького прем'єр-міністра «Народні Лісти» з цього приводу відверто заявив: «Хоч населення Марамороського Сиготу і його околиць є руське, буде передане Румунії як дар нашого уряду». Ось таким способом Е. Бенеш «об'єднував» українців у Чехословаччині.

Не виконавши двох чільних вимог приєднання Закарпаття до ЧСР, уряд уже із самого початку запрограмував конфлікт між Прагою та Ужгородом. Додаткове напруження у стосунки українців і чехів вносило й традиційне чеське москвофілство. Побоюючись зміцнення українства у краї, що неодмінно привело б до наповнення декларованої автономії реальним

змістом, чеські політики стали підтримувати русофільство, яке розпалили на Закарпатті емігранти з Росії.

Словосполучення «українська іредента» не сходило зі шпальт пражських газет. Складалася парадоксальна ситуація, коли українцем стало легше бути в Празі, де працювало багато українських інституцій, ніж на Закарпатті, де проживав основний контингент українців. Під час переписів населення не хотіли записувати закарпатців українцями, хоча і Т. Масарик, і Е. Бенеш, і провідні чеські науковці не мали сумніву в їхній українськості. Але політичні інтереси стояли вище. Адже приналежність до українського народу неодмінно ставила питання про майбутню долю Закарпаття.

Усіма силами чехи підтримували москвофільську орієнтацію, яка була покликана побороти українство або хоча би знесилити його. На тлі цих постійних політичних протистоянь тривало зубожін-

ня основної маси закарпатців. Бідність, голод, убогість стали основною темою репортажів закордонних кореспондентів з Підкарпатської Русі.

Українська молодь, яка отримала освіту вже за Чехословаччини, зіткнулася з проблемою працевлаштування. Адже усі державні посади зайняли чехи, котрі привозили собі з батьківщини навіть чешок-покоївок. Для закарпатського інтелігента відкритими залишалися тільки вчителювання та священицтво, куди чехи не потикалися, бо не знали мови. Все це розпалювало античеські настрої навіть серед освічених людей. Стало зрозуміло, що невирішення основного питання — автономії — може спричинити для чехів куди гірші наслідки, ніж сама автономія.

Трагічна розв'язка

Але проблема автономії постала на порядок денний лише тоді, коли Чехословаччину залихоманило. Мюнхенська угода 1938 року завдала серйоз-

ного удару по міцності празької влади. Чехія втратила значну частину території, яку населяли німці. Підняли голови словаки, вимагаючи федерації, і закарпатці, котрі домагалися автономії. Прага нарешті пішла на поступки, й перший автономний уряд Підкарпатської Русі був проголошений.

За давньою чеською звичкою основні портфелі та посада прем'єр-міністра дісталася москвофілам. Проте цей уряд правив недовго. Через два тижні прем'єр-міністра Андрія Бродія звинуватили у шпигунстві на користь Угорщини і засадили до буцегарні. Чехи, які стільки років плекали москвофілів, були шоковані зрадою своїх вихованців. Це стало поворотним пунктом у їхньому ставленні до українства.

27 жовтня 1938 року прем'єр-міністром Карпатської України був призначений свідомий українець, авторитетний політичний діяч отець Августин Волошин. Про українську іреденту, якою преса лякала два десятиліття, відразу забули.

Празькі газети почали писати про українство й Україну з повагою і навіть зі симпатією. Значна частина чеських політиків стали вбачати в Карпатській Україні надійного союзника у боротьбі за збереження ЧСР. Натомість Словаччина, Угорщина, Німеччина та Польща всіляко сприяли розпаду Чехословаччини.

Хоча антиукраїнство чехів сильно похитнулося, багаторічна пропаганда «української іреденти» давалася взнаки. Чимало празьких впливових урядовців були вороже налаштовані до уряду Августина Волошина, звинувачуючи автономію у послабленні центральної влади. Так проблему ставили з ніг на голову, адже записану в Конституції ЧСР автономію Підкарпатської Русі саме Прага відтягнула на двадцять років.

На жаль, до неприхильників Карпатської України належав і президент Чехословаччини Е. Гаха, й впливовий міністр І. Гавелка. Таким чином, хоча загальний

стан українсько-чеських відносин значно поліпшився, чеська політична опінія ввагалася, що призводило до двозначностей та недовір'я. Фатальною помилкою такої політики Праги стало призначення чеського генерала Л. Прхали міністром Карпатської України.

Лев Прхала був прихильником русофілів та Польщі, що автоматично ставило заангажованого генерала в табір ворогів українства. Його призначення відбулося за бажанням президента Е. Гахи, який прагнув посилення позиції Праги в Карпатській Україні. Не обійшлося тут і без впливу Німеччини, якій було на руку чесько-українське протистояння. Призначення Л. Прхали викликало різко негативну реакцію як українського уряду, так і простих закарпатців, що вилилося в античеські демонстрації на Закарпатті. Чесько-українські стосунки зазнали серйозної тріщини.

Якщо до цього чеський генерал Олег Сватек, який командував військами на територіях Карпатської України і симпатизував українцям, був готовий надати військове спорядження для народної самооборони «Карпатська Січ», то при Л. Прхалі про таке не варто було й мріяти. Амбітний генерал приїхав на Закарпаття, вже маючи упередження проти крайового уряду, який називав «лівим».

Те, що Прага відклала засідання Союму Карпатської України, та вибухонебезпечна міжнародна ситуація призвели до чесько-українського кровопролиття, що стало кульмінацією федеральних суперечностей. Не маючи достатньо озброєння, щоби боронитися від угорської агресії, «Карпатська Січ» прагнула отримати зброю. Конфлікт із чеськими військовими переріс у справжні бої, що закінчилися десятками вбитих та поранених у безглузких перестрілках. Такі дії значно ослабили обороноспроможність Карпатської

України в той час, коли вже точилися сутички з угорським агресором.

Чехословацька армія, яка напочатку стримувала наступ угорців, отримавши наказ із Праги, розпочала евакуацію. В цій ситуації на захист Карпатської України стала лише «Карпатська Січ» — слабоозброєна і не навчена молодь. Відступаючи, чехословацьке військо, в якому служили багато закарпатців, не тільки вивозило зброю, а й чимало її запасів знищувало, тим часом, коли українські юнаки помирали на полі бою без належного озброєння.

На жаль, саме така картина стала підсумковою у чесько-українських стосунках довоєнної ЧСР. Її засновники Томаш Масарик та Едвард Бенеш свого часу запевняли, що «Чехословаччина ніколи, за жодних умов не відмовиться від Рутенії і буде боронити її «до останньої краплі крові». Коли ж дійшло до серйозної небезпеки, Закарпаття було віддане на поталу угорським окупантам. При цьому закарпат-

ським українцям відмовили навіть у допомозі для оборони своєї батьківщини.

Короткотривалим виявився «шлюб» українців і чехів у спільній державі. На пам'ять про Масариківську республіку закарпатцям залишилися впорядковані дороги та мости, адміністративний район в Ужгороді, який було збудовано для чеських урядовців, національно свідомо молода інтелігенція та потоплена у крові Карпатська Україна.

Порівняно з угорським пануванням це був великий крок уперед. Але успіхів у розвитку Закарпаття було б набагато більше, якби Т. Масарик дотримав свого слова. Невиконані ж обіцянки обернулися для обидвох народів драмою.